

Ανάλυση Πολιτικού Λόγου

Ενότητα 10η: Εθνική ταυτότητα: λόγος και πάθος

Γιάννης Σταυρακάκης, Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

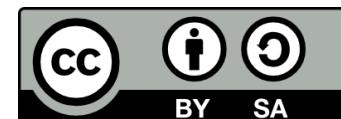

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

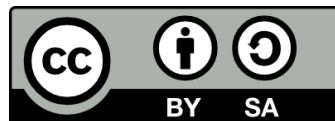

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Περιεχόμενα ενότητας

1. Η εθνική ταυτότητα ως κατασκευή: τα όρια μιας προσέγγισης.
2. Η σημασία του συναισθήματος και της απόλαυσης στις διαδικασίες ταύτισης.
3. Η συμβολή της λακανικής ψυχανάλυσης σε μια θεωρία της εθνικής ταύτισης.

Σκοποί ενότητας

- Να χρησιμοποιηθούν τα εργαλεία της θεωρίας του λόγου και της λακανικής ψυχανάλυσης για τη μελέτη της εθνικής ταυτότητας.
- Να αναδειχθεί η λειτουργία των διαδικασιών ταύτισης σε σχέση με τον λόγο και την απόλαυση.

Η κοινωνική κατασκευή του έθνους

- Στη σύγχρονη έρευνα το έθνος νοείται καταρχήν ως μια νεωτερική κοινωνική και πολιτική κατασκευή που ενσωματώνει και αναπλάθει παλαιότερες μορφές του συλλογικού συνανήκειν. Η εθνική ταυτότητα περιγράφεται ως η κυρίαρχη μορφή που προσλαμβάνει ο κοινωνικός δεσμός στη νεωτερικότητα (Δεμερτζής, 1996). Σε όλη τη νεώτερη εποχή, το έθνος λειτούργησε ως μια σχετικά ακλόνητη αρχή ενοποίησης των ανθρώπινων κοινοτήτων. Θεωρείται δε συνήθως ως κάτι προαιώνιο και δεδομένο. Οι άνθρωποι πιστεύουν σε αυτό με έναν σχεδόν θρησκευτικό τρόπο και το αγαπούν ως μια αιώνια ουσία που δίνει νόημα στην ύπαρξή τους.
- Το κεντρικό ζήτημα είναι πώς, ενώ καθορίζονται κοινωνικά και πολιτικά, οι εθνικοί δεσμοί λειτουργούν ως ένα ακλόνητο θεμέλιο που αντιστέκεται στους «νόμους της ρευστότητας».
 - Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε το γεγονός της αξιοσημείωτης αντίστασής τους στις διάφορες προσπάθειες «ανακατασκευής» ή «αποδόμησής» τους κατά τους τελευταίους δύο αιώνες;
 - Ευρύτερα, πώς μπορεί κανείς να εξηγήσει την ύπαρξη, την ανανέωση και τη διαρκή αναπαραγωγή ορισμένων θρησκευτικών, πολιτισμικών και εθνικών ταυτοτήτων και τη δυσκολία μεταβολής ή μετατόπισης επιμέρους θρησκευτικών, πολιτισμικών και εθνικών ταυτίσεων;

Μεθοδολογία

- Τα μοντερνιστικά (δίνοντας έμφαση σε οικονομικές συνθήκες) και τα μεταδομιστικά (με έμφαση στην ιστορικότητα και την ενδεχομενικότητα) παραδείγματα αδυνατούν να εξηγήσουν τη μακροβιότητα και τη διαρκή ηγεμονική απήχηση των εθνικών ταυτίσεων. Η ψυχαναλυτική προσέγγιση μπορεί να συμβάλει στην εξήγηση του φαινομένου, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στο επίδικο ζήτημα του βάθους και της σχετικής διάρκειας της εθνικής ταύτισης.
- Ψυχαναλυτική θεώρηση: Η ιδιαιτερότητα του εθνικής ταύτισης θα πρέπει να αναζητηθεί στο επακριβές είδος του δεσμού ανάμεσα στους ανθρώπους και στο έθνος –ενός δεσμού που εμφανίζει γνωρίσματα ψυχικής επένδυσης – και όχι τόσο στο περιεχόμενο και στις αρχές της εθνικής ταύτισης.
- Πέρα από τη μελέτη της μορφής που παίρνουν οι εθνικές ταυτίσεις (των συμβολικών «νόμων» που διέπουν την κοινωνική κατασκευή του έθνους, της οικειοποίησης από μέρους τους προγενέστερων εθνοτικών-πολιτισμικών ταυτίσεων, κ.λπ.), θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψη και τον ιδιαίτερο τύπο επένδυσης που προσδίδει στο έθνος τη δύναμή του ως επιθυμητού και συχνά ακαταμάχητου αντικειμένου ταύτισης (Laclau, 2004), κάτι στο οποίο μπορούν να βοηθήσουν τα εργαλεία της λακανικής ψυχανάλυσης.

Ταυτότητα και διαφορά

- Όπως ήδη έχει επισημανθεί σε προηγούμενα μαθήματα, η ταυτότητα στηρίζεται στη διαφορά: «Η συγκρότηση της ταυτότητας επιτυγχάνεται μέσω της χάραξης συνόρων που επιτρέπουν το διαχωρισμό ενός 'μέσα' από ένα 'έξω', ενός 'εαυτού' από έναν 'άλλο', ενός 'οικείου' από έναν 'ξένο'» (Campbell, 1998: 9). Η διαφορά δεν επιτείνει απλώς την αίσθηση μιας προϋπάρχουσας ταυτότητας, ούτε υπάρχει ανεξάρτητα από μια θετική αίσθηση της ταυτότητας. Ο ρόλος της είναι καθοριστικός για κάθε σχηματισμό ταυτότητας. Ταυτότητα και διαφορά συνιστούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.
- Αυτό ισχύει κατεξοχήν για την εθνική ταυτότητα: «Η εθνική ταυτότητα είναι η κατεξοχήν μορφή ταύτισης που χαρακτηρίζεται από τη χάραξη αυστηρών, αλλά περίπλοκων, διαχωριστικών γραμμών για τη διάκριση του συλλογικού εαυτού από τον άλλο του» (Norval, 2000: 226).
- Εδώ, όπως και σε ορισμένες άλλες κοινωνικές και πολιτικές διαδράσεις, το ζεύγος ταυτότητα/διαφορά λαμβάνει συχνά μια επιπλέον, βαθύτερη διάσταση. Η διαφορά γίνεται ανταγωνισμός, ακόμα και μίσος: η ανταγωνιστική δύναμη απειλεί ή εμφανίζεται να απειλεί την ταυτότητά μου αλλά, ταυτόχρονα, καθίσταται μια παρουσία που, καθώς αποκλείεται ενεργά από την ταυτότητά μου, σημαίνει σαφώς τα όριά της: συμβάλλει στη συγκρότηση και τη διατήρησή της.

Φρόντ και Λακάν

- Libido στον Φρόντ [Sigmund Freud]: εκείνο που διακυβεύεται στη συγκρότηση κάθε συλλογικής ταυτότητας ανήκει στην τάξη των συναισθηματικών λιμπιντικών δεσμών (αγάπη και επιθετικότητα). Με τον Φρόντ εισάγεται μια κρίσιμη διάσταση, η οποία παίζει καταστατικό ρόλο σε κάθε ταύτιση, σε κάθε σχηματισμό ομάδας: η διάσταση του πάθους, της παθιασμένης πρόσδεσης και της λιμπιντικής επένδυσης, η οποία προϋποθέτει την κινητοποίηση της ενεργειακής δυναμικής του σώματος (Φρόντ, 1994: 64, 74).
- Στο έργο του Λακάν [Jacques Lacan], η απόλαυση [jouissance] –μια ικανοποίηση τόσο υπερβολική και έντονη που μπορεί να γίνει οδυνηρή– μοιάζει να καταλαμβάνει μια θέση που συμπίπτει με τη θέση της λίμπιντο στον Φρόντ (Evans, 2000). Στον Λακάν η ανάδυση της επιθυμίας συνδέεται κατά πρώτο λόγο με τη διαδικασία του συμβολικού ευνουχισμού: προϋποθέτει τη θυσία μιας προσυμβολικής jouissance η οποία νοείται ως πληρότητα και γίνεται αντικείμενο απαγόρευσης κατά την είσοδο στον κοινωνικό κόσμο της γλωσσικής αναπαράστασης, όταν καλούμαστε να υποταχθούμε στους «νόμους» της κοινωνικής συμβίωσης και της γλωσσικής επικοινωνίας. Το γεγονός, ωστόσο, ότι αυτή η απόλαυση «εκπίπτει» κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης δεν σημαίνει ότι παύει να επηρεάζει την πολιτική της υποκειμενικότητας και της ταύτισης.

Φρόνιμ και Λακάν (2)

- Το κοινωνικό υποκείμενο μπορεί να αναπτύξει επιθυμίες (μεταξύ άλλων την επιθυμία να ταυτιστεί με ιδιαίτερα πολιτικά σχέδια, ιδεολογίες και λόγους) μόνο στο βαθμό που θυσιάζει την προσυμβολική του απόλαυση. Στη λακανική θεώρηση, η επιθυμία βρίσκεται πάντοτε σε διαλεκτική σχέση με τον νόμο (απαγόρευση) και την έλλειψη. Έτσι, η επιθυμία –και η κοινωνική ζωή όπως τη γνωρίζουμε– θεμελιώνεται πάνω στην αδυνατότητα μιας πλήρους ανάκτησης της χαμένης μας *jouissance* (της πληρότητας που χάνουμε, της περίσσειας που θυσιάζεται, καθώς η κοινωνικοποίηση μας ενηλικιώνει, καθιστώντας μας κοινωνικά υποκείμενα), ενώ ταυτόχρονα η έλξη της εξαρτάται από τη δυνατότητα μιας μερικής *jouissance* (την οποία δοκιμάζουμε σε στιγμιαίες οριακές εμπειρίες, αλλά και στο ίδιο το επιθυμείν).
- Ωστόσο, η φαντασιακή υπόσχεση της ανάκτησης της χαμένης/αδύνατης απόλαυσής μας παραμένει το κύριο φαντασιωτικό έρεισμα πολλών πολιτικών σχεδίων και επιλογών μας, ο πυρήνας κάθε ουτοπίας.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τρεις άξονες ανάλυσης της εθνικής ταύτισης

1. Η υπόσχεση της πληρότητας

- Η λακανική προσέγγιση προσφέρεται ιδιαίτερα για την ανάλυση της εθνικής ταύτισης, αποδίδοντας την αντοχή και την ηγεμονική επιτυχία της στους συναισθηματικούς δεσμούς που την συγκροτούν και την διέπουν.
- Εκείνο που, καταρχήν, προσδίδει συνοχή και σταθερότητα στη ρηματική κατασκευή του έθνους είναι μια φαντασίωση που υπόσχεται την επανασύνδεσή μας με την πληρότητα της απόλαυσης που εντοπίζεται/προβάλλεται στις ρίζες της εθνικής ιστορίας. Οι ρομαντικές εθνικές αφηγήσεις βασίζονται συχνά στην εξιδανίκευση μιας Χρυσής Εποχής. Σε αυτή την περίοδο το έθνος (φέρεται να) ευημερούσε απόλυτα και να ήταν ευτυχισμένο. Η μελλοντική προβολή μιας ανάκτησης αυτής της πληρότητας συγκινεί και σαγηνεύει καθώς αντιπαρατίθεται σε υπαρκτές ή φανταστικές δυσκολίες και απειλές του παρόντος. Αυτή η υπόσχεση, που συνδέει παρελθόν και μέλλον, αναπαράγεται συχνά μέσα από επίσημα κανάλια: την εκπαίδευση, εθνικούς μύθους, τελετουργικές πρακτικές και ούτω καθεξής.

2. Φαντασίωση και απόλαυση

- Οι φαντασιωτικές υποσχέσεις αυτού του είδους αποκτούν την αίγλη του πραγματικού και εντείνουν την σαγήνη τους μέσω της μερικής απόλαυσης που διασφαλίζουν ορισμένες πρακτικές, οι οποίες είναι κυρίως ανεπίσημες: μιας απόλαυσης που αναπαράγεται μέσω χαρακτηριστικών καθημερινών οικογενειακών τυπικών, εθίμων, διαιτητικών προτιμήσεων και παραδόσεων.
- Για παράδειγμα, όταν μας ρωτούν για τους τρόπους με τους οποίους ξεχωρίζουμε το έθνος μας, «[τ]ο μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να απαριθμήσουμε ασύνδετα στοιχεία του τρόπου με τον οποίο η κοινότητά μας οργανώνει [...] την απόλαυσή της» (Žižek, 2002: 348- 349). Αν με ρωτήσεις τι με κάνει Ιρλανδό ή αν σε ρωτήσω τι σε κάνει Καναδό, διαπιστώνουμε ότι «είναι δύσκολο να πει κανείς τι ακριβώς», κι έτσι καταφεύγουμε σε μια απαρίθμηση των μοναδικών διαστάσεων του «δικού μας τρόπου ζωής»: του φαγητού μας, της μουσικής μας, των εθίμων μας, των γιορτών μας, των τρόπων που διασκεδάζουμε και ούτω καθεξής. Αφηγούμαστε ο ένας στον άλλο τους τρόπους με τους οποίους οργανώνεται η απόλαυσή μας, τα μοναδικά πράγματα που απολαμβάνουμε και τα οποία δεν συμερίζονται οι άλλοι (Keohane, 1992: 20).

2. Φαντασίωση και απόλαυση (2)

- Η διαλεκτική ανάμεσα στα επίσημα αναγνωρισμένα ιδεώδη (φαντασιοποιημένες υποσχέσεις και εξεικονίσεις της *jouissance*) και σε ως επί το πλείστον ανεπίσημες πρακτικές (μερικές γεύσεις από μια *jouissance* του σώματος) είναι πάντα απαραίτητη για την αποτελεσματική δόμηση μιας ισχυρής εθνικής ταύτισης.
- «Ο εθνικισμός δρα μέσα από τις καρδιές, τα νεύρα και τα σπλάχνα των ανθρώπων. Είναι μια έκφραση πολιτισμού μέσω του σώματος» (Jusdanis, 2001: 31).
- Παράδειγμα: αν η επίσημη εθνική αφήγηση που επικέντρωνε στην αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού κυριάρχησε στην τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 στην Αθήνα, η τελετή της λήξης φανέρωσε μια «κρυφή» διάσταση διάφορων τύπων (σωματικής κυρίως) απόλαυσης (όπως πολύ συγκεκριμένοι τύποι τραγουδιού και χορού, γλεντιού εν γένει), οι οποίοι σπάνια απεικονίζονται στους επίσημους λόγους και στις επίσημες πρακτικές.

3. Η «κλοπή» της απόλαυσης

- Ακόμα και αυτή η διαλεκτική, ωστόσο, δεν είναι αρκετή. Ακριβώς επειδή η μερικότητα αυτού του δεύτερου τύπου απόλαυσης απειλεί να σημάνει τα όρια κάθε φαντασίωσης ολοκλήρωσης και πληρότητας, η αξιοπιστία και η ελκυστικότητα του έθνους ως αντικειμένου ταύτισης εξαρτάται από την ικανότητα του εθνικού/εθνικιστικού λόγου να παρέχει μια επιπλέον πειστική εξήγηση για την έλλειψη πλήρους απόλαυσης. Εδώ, όπως υποστηρίζει ο Ζίζεκ [Slavoj Zizek], εισάγεται η ιδέα μιας «κλοπής της απόλαυσης», μια ιδέα που αποτελεί τυπικό στοιχείο των εθνικών αφηγήσεων και συνδέεται αξεδιάλυτα με την κατασκευή των εθνικών εχθρών (Zizek, 2002).
- Η «κλοπή της απόλαυσης», η ιδέα ότι κάποιος άλλος –ο «Εβραίος» , για παράδειγμα, ή ο εθνικός Άλλος– έχει κλέψει την απόλαυσή μας, λειτουργεί με διττό τρόπο. Διασώζει την πίστη μας στην ύπαρξη και τη δυνατότητα ανάκτησης της χαμένης μας απόλαυσης – αλλά προβάλλει την πλήρη επίτευξή της στο μέλλον, όταν θα κατορθώσουμε να την πάρουμε πίσω από τον Άλλο που την έκλεψε από εμάς.

3. Η «κλοπή» της απόλαυσης (2)

- Ένα από τα παραδείγματα που δίνει ο Ζίζεκ για να φωτίσει αυτή τη δυναμική είναι η ύστερη Γιουγκοσλαβία, ιδιαίτερα η σχέση ανάμεσα σε Σέρβους και Σλοβένους. Εδώ θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ένα λεπτομερές δίκτυο «κλοπών» απόλαυσης:

Κάθε εθνότητα έχει χτίσει τη δική της μυθολογία αφηγούμενη πώς τα άλλα έθνη της στερούν το ζωτικό μέρος της απόλαυσης, του οποίου η κατοχή θα της επέτρεπε να ζήσει πλήρως [...]. Οι Σλοβένοι στερούνται της απόλαυσής τους από τους «Νότιους» (Σέρβους, Βόσνιους) λόγω της παροιμιώδους τεμπελιάς τους, της βαλκανικής διαφθοράς, της βρόμικης και θορυβώδους απόλαυσής τους, και επειδή απαιτούν απύθμενη οικονομική βοήθεια, κλέβοντας από τους Σλοβένους τη μονάκριβή τους συσσώρευση μέσω της οποίας η Σλοβενία θα μπορούσε ήδη να έχει φτάσει τη Δυτική Ευρώπη. Οι ίδιοι οι Σλοβένοι, από την άλλη μεριά, υποτίθεται ότι καταληστεύουν τους Σέρβους λόγω της αφύσικης εργατικότητάς τους, της τυπικότητας και των εγωιστικών υπολογισμών τους. Αντί να ενδίδουν στις απλές χαρές της ζωής, οι Σλοβένοι διαστροφικά απολαμβάνουν τη συνεχή επινόηση τρόπων με τους οποίους θα οικειοποιηθούν το προϊόν της σκληρής εργασίας των Σέρβων, μέσω της εμπορικής κερδοσκοπίας, ξαναπουλώντας αυτό που αγόρασαν φτηνά στη Σερβία (Zizek, 2002: 353-354).

Συμπεράσματα

- Επομένως, σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεώρηση, η δύναμη της εθνικής ταυτότητας –ή οποιασδήποτε άλλης ταυτότητας εν προκειμένω– δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο στη δομική θέση του «έθνους» ως κομβικού σημείου (ή στη δομική θέση άλλων σημαινόντων και ρηματικών στοιχείων). Υπάρχει μία ακόμη, πολύ πιο «ουσιαστική» διάσταση που θα πρέπει να λάβουμε υπόψη: «Το στοιχείο που κρατά ενωμένη μια δεδομένη κοινότητα δεν είναι δυνατόν να αναχθεί στο σημείο της συμβολικής ταύτισης: ο δεσμός που συνδέει τα μέλη της προϋποθέτει μια κοινή σχέση προς ... την Απόλαυση ενσαρκωμένη», μια απόλαυση που δομείται σε φαντασιώσεις, υποστηρίζεται από εμπειρίες μερικής απόλαυσης και συνδέεται άμεσα με τον ανταγωνισμό που κατευθύνεται προς τους Άλλους (Žizek, 2002: 347-348).
- «Για να κατανοήσει κανείς τον εθνικισμό, θα πρέπει να κατανοήσει το ρόλο του 'πάθους' στη δημιουργία συλλογικών ταυτοτήτων» (Mouffe, 2001: 11).

Συμπεράσματα (2)

- Η ψυχανάλυση, και ιδιαίτερα η λακανική θεωρία, φωτίζει το γεγονός ότι η αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας δεν ανάγεται πλήρως σε ορθολογικά (ιδιοτελή) κίνητρα, οικονομικές συνθήκες και θεσμικές δυναμικές. Όσο σημαντικοί κι αν είναι ίσως οι προηγούμενοι παράγοντες, το παιχνίδι των ταυτίσεων θα πρέπει να βρίσκεται στην καρδιά κάθε προσπάθειας μελέτης των ομαδικών κινητοποιήσεων και της ανθρώπινης δράσης στα εθνικά/εθνικιστικά κινήματα.
- Η ανάδειξη της ρηματικής διάστασης των διαδικασιών ταύτισης δεν είναι επομένως αρκετή, η ρηματική *μορφή* πρέπει να συμπληρωθεί από την συναισθηματική *ισχύ*. Η οικουμενική απήχηση μορφών λόγου όπως ο εθνικισμός στηρίζεται στην ικανότητά τους να κινητοποιούν την ανθρώπινη επιθυμία για ταυτότητα και να υπόσχονται μια δόση (εθνικής) απόλαυσης. Σύμφωνα με μια ψυχαναλυτική προσέγγιση, η μελέτη του εθνικισμού θα πρέπει συνεπώς να τονίζει τις λειτουργίες των διαδικασιών ταύτισης και τον τρόπο με τον οποίο η διαλεκτική της απόλαυσης –των διάφορων τύπων jouissance: της φαντασίωσης, του σώματος, της «κλοπής της απόλαυσης» και ούτω καθεξής– ξετυλίγεται στα διάφορα εθνικά περιβάλλοντα.

Βιβλιογραφία

1. Campbell, D. (1998) *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
2. Evans, D. (2000) «Από την καντιανή ηθική στη μυστική εμπειρία: Μια ανίχνευση της jouissance και των κοινωνικών και πολιτισμικών συνεπειών της», μτφρ. Γ. Σταυρακάκης, *Σύγχρονα Θέματα*, 73 (αφιέρωμα «Lacan και κοινωνικές επιστήμες»), σ. 43-53.
3. Freud, S. (1994) *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, μτφρ. Κ. Τρικεριώτη, επιμ. Θ. Λίποβατς, Αθήνα: Επίκουρος.
4. Hobsbawm, E. & Ranger, T. (επιμ.) (2004) *Η επινόηση της παράδοσης*, μτφρ. Θ. Αθανασίου, Αθήνα: Θεμέλιο.
5. Jusdanis, G. (2001) *The Necessary Nation*, Princeton: Princeton University Press.
6. Keohane, K. (1992) 'Symptoms of Canada: National Ideology and the Theft of National Enjoyment', *cineACTION*, 28, σ. 20-33.
7. Laclau E. (2004) 'Glimpsing the Future: A Reply', στο Critchley, S. & Marchart, O. (επιμ.) *Laclau: A Critical Reader*, Λονδίνο: Routledge.
8. Mouffe, Ch. (2010) *Επί του πολιτικού*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Αθήνα: Εκκρεμές.

Βιβλιογραφία (2)

9. Norval, A. (2000) 'Trajectories of Future Research in Discourse Theory', στο Howarth, D., Norval, A. & Stavrakakis, Y. (επιμ.) *Discourse Theory and Political Analysis*, Manchester: Manchester University Press.
10. Smith, A. (2000) *Εθνική ταυτότητα*, μτφρ. Ε. Πέππα, Αθήνα: Οδυσσέας.
11. Zizek, S. (2002) «'Απόλαυσε το έθνος σου όπως τον εαυτό σου': Στοιχεία μιας ψυχαναλυτικής ανάλυσης του εθνικισμού», στο *Μίλησε κανείς για ολοκληρωτισμό;*, μτφρ. Β. Ιακώβου, προλ.-επιμ. Γ. Σταυρακάκης, Αθήνα, Scripta.
12. Δεμερτζής, Ν. (1996) *Ο λόγος του εθνικισμού*, Αθήνα: Σάκκουλας
13. Σταυρακάκης, Γ. (2012) *Η λακανική αριστερά*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Αθήνα: Σαββάλας.

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Γιώργος Μαριάς
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό Εξάμηνο 2013-2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

